

впаки – із незаможниками. Часто про присутність представників влади в селах у листах взагалі не йшлося і життя в селі пливло своєю течією залежно від зовнішніх обставин та внутрішніх традицій. Селяни за таких умов вдавалися до створення об'єднань (наприклад, колективних господарств, товариств зі спільної обробки землі та ін.), які дозволяли їм самостійно вирішувати проблеми, що залишалися поза увагою влади. Певною мірою можна говорити про неусвідомлене ще самими селянами створення подекуди інститутів громадянської влади на місцях, хоча й у вельми специфічних формах.

Бібліографічні посилання

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1953: 7-е изд. – М., 1953. – Ч. 1: 1898–1925. – С. 732, 736–737.
2. Российский государственный архив экономики. – Ф. 396: Крестьянская газета, оп. 2, спр. 16, арк. 16, 62 зв., 94–94 зв., 135–135 зв. – Далі: РГАЭ.
3. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 2, спр. 29, арк. 26
4. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 198, арк. 3–6 зв.
5. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 240, арк. 1–4, 27.
6. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 252, арк. 89–90.
7. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 316, арк. 2–3, 17.
8. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 417, арк. 35, 69–69 зв.
9. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 727, арк. 2–3 зв.
10. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 4, спр. 21, арк. 82.
11. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 4, спр. 23, арк. 16–16 зв., 107, 137–139, 231, 246–247, 356.
12. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 6, спр. 22, арк. 66.
13. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 6, спр. 706, арк. 5.

Надійшла до редколегії 21.01.2010.

УДК 94(477) 054.72«1918/1939»

В. С. Лавренко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОБРАЗ УКРАЇНИ У СПОГАДАХ ПРЕДСТАВНИЦЬ РОСІЙСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПЕРШОЇ ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ХВИЛІ

Проаналізовано мемуари жінок-представниць російської еміграції першої післяреволюційної хвилі та на їх підставі реконструйовано образ України в історико-географічному, політичному, соціальному і ментальному вимірі.

Ключові слова: образ, еміграція, Україна, мала батьківщина, жіночі мемуари, 1917 рік, громадянська війна.

Проанализированы воспоминания женщин-представительниц русской эмиграции первой послереволюционной волны и на их основании реконструирован образ Украины в историко-географическом, политическом, социальном и ментальном измерении.

Ключевые слова: образ, эмиграция, Украина, малая родина, женские мемуары, 1917 год, гражданская война.

The female memoirs by the representatives of Russian emigration of the first after revolution wave are analyzed and on its base the reconstruction of the Ukraine's vision in its historical, geographical, political, social and mental dimension is done.

Key words: image, emigration, Ukraine, small motherland, female memoirs, 1917-th, civil war.

Жіночий погляд на минуле через особистісне його бачення має свої особливості, що доводять розвідки останніх років в царині гендерних проблем. Звернен-

ня до визначеної теми видається актуальним у зв'язку з можливістю з'ясувати внесок у формуванні ще однієї складової цього погляду – через аналіз спогадів жінок-представниць першої хвилі післяреволюційної російської еміграції, яку в історіографії часто називають «білою» (хоча, така назва, звичайно, характеризує більш вузьке поняття – коло емігрантів, які брали участь у добровольчому русі). На тлі більш глибокого вивчення вітчизняними науковцями власне української еміграції у контексті емігрантської хвилі, спричиненої подіями російських та української революції 1917–1921 рр., поза увагою, певним чином, залишилися ті, хто стояв «по той бік барикад» стосовно визнання ідеї української державності [4; 7; 12]. Між тим, доля значної кількості представників (і представниць) «біло-емігрантського» табору пов'язана з Україною. Вважаємо, що їх бачення України, реконструйоване через таке джерело особистого походження, яким є спогади, дозволить відтворити той цілісний образ, на який заслуговує Україна з точки зору її багатомірної, неоднозначної і драматичної історії.

Україна очима неукраїнок за переконаннями, походженням та світосприйняттям – це та проблема, яка покладена нами в основу вивчення спогадів кількох яскравих їх авторок – П. С. Уварової [16], Т. О. Варнек [3], З. С. Мокієвської-Зубок [11], А. О. Ширинської [17].

Визначена в цьому дослідженні проблема є наразі практично не вивченою попри наявність значного наукового доробку як у царині вивчення історії «білої еміграції» та російської післяреволюційної еміграції загалом, так і постатей її окремих представників [1; 2; 5; 8; 9; 13; 14; 15]. З огляду на те, що означена нами проблематика перебуває на перетині кількох дослідницьких напрямів, загальний контекст подій дозволяють розкрити окремі публікації, що торкаються офіційної позиції емігрантів щодо українського питання, зокрема роботи Я. Замойські [6] та В. І. Косика [10].

Умовно інформацію, що стосується Батьківщини, у спогадах представниць першої післяреволюційної хвилі еміграції можна поділити на два блоки: відомості про Вітчизну, які відносяться до дореволюційного періоду її історії, та ті, що висвітлюють вир революції на її теренах. Найкраще з раніше окресленої джерельної бази нашого дослідження образ дореволюційної Батьківщини висвітлюють спогади А. О. Ширинської «Бизерта. Последняя стоянка» [17] та П. С. Уварової «Былое. Давно прошедшие счастливые дни» [16].

Спільним у біографіях А. О. Ширинської та П. С. Уварової було те, що вони провели більшу частину свого дитинства в Україні. З цього і постає найбільш колоритний образ України як чарівного світу дитинства та милої малої Батьківщини.

П. С. Уварова, зображуючи Україну 1840-х рр., вдається до частого опису пейзажів, наприклад: «Тихо и спокойно жилось в усадьбе, пред которой со стороны двора открывался обширный горизонт богатой цветущей степи, заканчивающейся вправо живописно раскинутой малороссийской деревней, белые хаты которой тонули в зелени фруктовых деревьев»; «Особую прелесть усадьбе придал дубовый лес, растущий по ту сторону речки и заканчивающийся темными тонами своей листвы свежую картину усадьбы»; «Вдоль стен дома насадили настоящий виноград, а по сторонам – итальянские тополя, эту гордость и красоту нашей Украины» [16, с. 21–24] і т. д. Доповнює ці картини природи авторка зображенням пасторальної ідилії сімейного життя та відносин між поміщиками та селянами. Для останніх мати П. С. Уварової була «матір'ю», «цілительницею» під час їх захворювань [16, с. 24]. Причому авторка зазначає, що сім'я не відрізнялася селянофільськими настроями, дітям Щербатови не давали товаришувати з селянськими дітьми та прислугою, проте привчали працювати на рівних з ними через невеликий достаток родини. Розповідаючи про знайомство своїх батьків, вона зазначає, що батькові було нелегко знайти дружину, яка б погодилася поїхати у далеку Малоросію, – частину Росії, цілком невідому для світських дівчиць [16, с. 22]. Ритм життя садиби постає розміреним, а побут її мешканців простим. Така обста-

новка була оптимальним варіантом для родовитих дворянських родин для того, щоб «росли все здоровими и веселыми», але лише велике місто могло дати перспективи для подальшого влаштування долі дітей, а тому Щербатови вимушені були покинути свій маєток і переїхати до Москви. Батьки з небажанням покидали Бобріки, оскільки вони доклали значних зусиль для того, щоб налагодити господарство (побудувати цегляний, цукровий та шкіряний заводи), але дати достойну освіту дітям і знайти відповідні шлюбні партії у провінції було важко [16, с. 26].

П. С. Уварова розповідає про службу батька на посаді головою повітового дворянства. Його вона відносить до тієї групи державних діячів, які виконували свій скромний обов'язок сумлінно і тим самим полегшували життя як дворян, так і селян, протиставляючи його тим діячам, які «в ім'я рівноправ'я, свободи і любові, залили Росію кров'ю» (вочевидь, маються на увазі члени Тимчасового Уряду) [16, с. 25].

Описуючи свої дитячі роки, П. С. Уварова вживає два географічні терміни по відношенню до місцевості, в якій вони проходили: Малоросія і Україна. Вживаються вони паралельно і не суперечать одне одному з точки зору авторки спогадів. У її розумінні Україна є провінцією Російської імперії, спогади про яку є дорогими для авторки через проведені там «давно прошедшие счастливые дни». Головна риса образу України в спогадах про дитинство П. С. Уварової – гармонія: у відносинах між членами родини, між дворянами та кріпосними, між часом праці і відпочинку, між природою і людиною.

Здебільшого люди згадують про дитячі роки як про найщасливішу пору життя (звичайно, ми не ведемо мови про дітей з асоціальних родин), тому образ України є другорядним у спогадах про дитячі роки П. С. Уварової, він лише доповнює більш яскравий образ щасливого дитинства.

Якщо П. С. Уварова жодним словом не обмовляється про історію рідного села Бобріків, то А. О. Ширинська на історії Рубіжного акцентує значну увагу [16, с. 12–46]. Можливо, маючи наукове бачення історії, П. С. Уварова, яка тривалий час очолювала Московське археологічне товариство вважала недоцільним перенасичувати власні спогади подібною інформацією. Тим не менш, на відміну від П. С. Уварової, А. О. Ширинська значно доповнює свої особисті дитячі враження історичним екскурсом у минуле власного села.

Для А. О. Ширинської її родовий маєток був дитячим всесвітом: «этот зачарованный край, как мне казалось простирался в бесконечность», Рубіжне по суті асоціювалось з Росією в цілому: «Рубежное навсегда останется для меня Россией – той, которую я люблю» [17, с. 12]. Як і П. С. Уварова, А. О. Ширинська наводить чимало пейзажів рідного краю і не бачить Україну інакше як частиною Росії. Україна – це «реки, чище серебра, безграничные степи, цветущие хутора, утопающие в вишневых рощах» [17, с. 14–17]. Важко не помітити схожості в образі України, створеному А. О. Ширинською та П. С. Уваровою в спогадах про перші роки свого життя.

Таким чином, спогади, що стосуються дитячих років (Т. Варнек та З. С. Мокієвська-Зубок не згадують про своє дитинство тому, що їх мемуари першочергово мали на меті висвітлити діяльність авторок у якості сестер милосердя) найповніше розкривають образ Батьківщини під кутом зору краю дитинства.

Значний пласт інформації щодо дореволюційної Російської імперії загалом та щодо України зокрема містять спогади П. С. Уварової про її наукову діяльність у якості помічника голови, а після смерті чоловіка – голови Московського археологічного товариства.

Україна вже не є далекою провінцією для графині і головна заслуга в цьому належить діячам науки та культури. Зокрема, графиня сприйняла педагогічну новинку, яку запропонував на Катеринославщині барон Корф, а саме, – звуковий метод навчання грамоті, і запровадила цей метод у школах Можайського благодійного товариства. Образ України в спогадах про життя П. С. Уварової-

науковця розкривається переважно через опис Археологічних з'їздів, які відбувались в Україні.

Перед проведенням III археологічного з'їзду в Києві в 1874 р. подружжя Уварових вирішило об'їхати всі слов'янські землі, включаючи південно-західну Україну. У Львові, де кожний росіянин сприймався як ворог, їх навіть не допускали до тісного спілкування з вченими та священниками-унітатами. Київський з'їзд мав набути характеру всеслов'янського. Тобто Київ сприймався Уваровими як «матір міст руських», а на візії України П. С. Уваровою позначився російський панславізм [16, с. 111–115].

VI археологічний з'їзд відбувся в Одесі в 1884 р., як П. С. Уварова стверджувала, на щастя, оскільки Одеса – «просвіщенейший город с одним из крупнейших университетов». Це був пам'ятний з'їзд для Уварових, оскільки він був останнім, на якому головував Олексій Сергійович Уваров [16, с. 127–130]. XI з'їзд було проведено в Києві, планувалося провести його у Варшаві, але через смерть Олександра III місце проведення було перенесено до більш толерантного Києва. З'їзд проходив в 1899 р. і П. С. Уварова відверто побоювалася, що його зірвуть політики, хоча організатори з'їздів намагались абстрагуватися від політики. Під час опису Київського з'їзду П. С. Уварова називає своєрідні символи України: «большие поместья, просвещенная аристократия, богатые сахарозаводчики». Після з'їзду графиня відвідала родичів на Полтавщині. Ця подорож ніби повертає її до дитинства, опис маєтку родичів – «прелестный уголок, тишина, речка, заросшая тростником, птицы, гнездящиеся в зелени» [16, с. 174–178]. Про Харків, де відбувся археологічний з'їзд 1902 р. графиня згадує, що обличчям міста були викладачі університету – Д. В. Айналов, Д. І. Багалій, Є. К. Редін, М. Ф. Сумцов, а своєрідну екзотику з'їзду являли запрошені на нього кобзарі. П. С. Уварова сплутала місця проведення XIII і XIV археологічних з'їздів (Катеринослав і Чернігів відповідно), проте в цілому добре пам'ятала їх перебіг. Громадськість цих міст сама запропонувала їх для проведення наукових заходів такого масштабу, оскільки з'їзди підвищували авторитет самого міста. П. С. Уварова довго вагалася чи достойними є ці міста, адже в Чернігові не було вищого навчального закладу, а Катеринослав був потужним промисловим центром (тут вперше йде мова про те, що Україна – не суцільна селянська околиця Російської імперії), але врешті погодилася саме з цими містами як місцями проведення археологічних з'їздів. Запам'ятався їй той факт, що Катеринославський з'їзд ледь не був зірваним «артільниками». Таким чином, П. С. Уварова вже вдруге згадувала про напружену політичну обстановку в Україні. Її думка з цього приводу: політика не повинна заважати науці, обов'язок кожного сумлінно виконувати свою працю, саме ця сумлінність приведе до процвітання, а не надмірне втручання дилетантів у справи державні [16, с. 182–188]. Інакше кажучи, авторка спогадів вважала політику прерогативою монарха та приближених до нього осіб, а тому засуджувала настрої, що панували в Україні.

1917-й р. став своєрідним переломом у житті практично кожного мешканця величезної Російської імперії, оскільки вир подій, що розгортались в державі, не оминув ні дворянської садиби, ні селянської хати. Не були винятком і майбутні емігрантки. Більшість з них, задоволених попереднім режимом, сприймали 1917-й як катастрофу, кару Божу для Росії.

А. О. Ширинська зазначила, що з цього часу розпочалось власне XX ст. в її маєтку Рубіжному (йдеться мова, звичайно, не про специфічну періодизацію історії в цьому селі, а про сприйняття епохальних змін, в даному випадку, дитиною). Вона згадує, що для малої дитини зміна влади ні в лютому, ні в жовтні не була настільки помітною, як для її батьків, але й вона відчувала, що все не так, як було раніше. П'ятилітня дитина (якою була А. О. Ширинська), не досягла ні політичного значення подій, ні навіть загрози, перед якою постала сім'я морського офіцера (1917-й р. сім'я зустріла в Ревелі), але вона пише про те, що невідомо куди в той

час поділася «ребяческая веселая беззаботность». Уже в 1917 р. сім'ї знайомих Манштейнів почали переїжджати в Україну, як місце більш безпечно. Манштейни ж не встигли переїхати в Україну в цьому році, а в лютому 1918 р. батько був заарештований німцями (тоді розпочався наступ на Східному фронті, адже Перша світова війна ще тривала) і провів у таборі для військовополонених шість місяців. Лише в липні 1918 р. сім'ї з великими труднощами (адже залізниці працювали з перебоями) вдалося переїхати до рідних у Рубіжне. Потяг в Україну формувався лише для українців, а офіцерська сім'я, безперечно, вважалась «руськими». Батько врешті домовився про переїзд уродженців України, хоча ними були не всі члени сім'ї. Авторка мемуарів називає цю ситуацію «національним фанатизмом», з її великоросійської точки зору такому явищу давалась вкрай негативна оцінка (хоча, навіть, з точки зору загальнолюдських цінностей, не гуманно утримувати сім'ю, в якій троє дітей в місті, де їй загрожує небезпека). Їхали в товарному потязі з відчиненими дверима, такі умови переїзду доповнювали картину безнадії: «В полумраке вагона, бросаемого справа на лево и слева на право, стремящегося под неровный стук колес к неопределенной цели, мы были полностью оторваны от нашей предыдущей жизни» [17, с. 76]. Тому і приїзд в Харків сприймався як повернення до життя. Товарний вагон був яскравим символом всієї доби початку ХХ ст. в Російській імперії, а згодом в Радянському Союзі. Україна 1917–1918 рр. постає у спогадах А. О. Ширинської як рідний дім, здатний захистити від виру революційного свавілля.

Разом з тим, і Україну не обійшла загальна розруха. Добирались Манштейни до свого маєтку в переповненому вагоні, на вокзалі їх застала тиша, маєток був у повному запустінні: «Наконец, мы у садовой маленькой калитки, которой мало кто пользуется. Увы! Она забита толстой доской, все заброшено, все пустынно» [17, с. 78]. Манштейни приїхали до Рубіжного, коли там вже не було німців і ще не було більшовиків.

Для самої А. О. Ширинської Рубіжне було чарівним царством та замком сплячої красуні. Стабільність, розмірений плин життя в садибі в період своєрідного безвладдя давали їй можливість робити дитячі відкриття, спілкуватись з однолітками [17, с. 78–79]. Та повернення до нормального життя було тимчасовою ілюзією, згодом чоловіки покинули маєток в надії дістатися Кавказу, де, за чулками, організували опір. Той факт, що А. О. Ширинська не одразу відчула відсутність батька, свідчить про те, що в цей час вона відчувала внутрішній комфорт, а не небезпеку, як це було в Ревелі. Згодом сім'я покинула родинне «гніздечко», подальші переїзди Манштейнів були пов'язані з пересуванням Добровольчої армії.

Улітку 1919 р., після нетривалого перебування в Новоросійську, Манштейни переїхали до Севастополя. А. О. Ширинська говорить, що в цей час вони ще не були чужими, адже мали клапоть російської землі, але були вже не у себе. До весни 1920 р. жили в місті доволі розмірним життям, боролися з побутовими проблемами, адже до Севастополя прибула значна кількість біженців, а тому навіть квартирне питання вирішувалося з труднощами. Авторка мемуарів згадує, що в Севастополі вони вперше відчували себе біженцями, тобто, почуття побутової невлаштованості доповнювалось осяганням тимчасовості перебування на «руської землі». Побутові негаразди, перенаселеність міста стали причиною епідемій. Мати А. О. Ширинської хворіла на холеру, сама вона перенесла тиф, перебуваючи в гостях у родичів у Ялті.

Варто зазначити, що по відношенню до Криму А. О. Ширинська жодного разу не живає терміну Україна, хоча по відношенню до Рубіжного цей термін живився часто. Крим взагалі не сприймався як етнічна українська територія. Можливо, Крим сприймався як останній оплот добровольців, а їхня національна ідентифікація була, безперечно, «руськими». Тобто як земля «руських» Крим не міг бути Україною.

З весни 1920 р. (у цей час розпочалася боротьба за Перекопський перешийок) в Севастополі не думали про завтрашній день. Чутки про евакуацію ходили дово-

лі часто, але до евакуації місто було не готовим. Авторка спогадів згадує, що перед початком евакуації кадетський корпус переніс частину речей в нові корпуси, а наступного дня ці речі вже переносились на корабель «Генерал Алексєєв», призначений для вивезення кадетів [17, с. 94–101]. Цю ситуацію спричинило не просто небажання покидати останній клаптик рідної землі, за яку майбутні емігранти чіплялись як за соломинку, а й необачність керівництва Півдня Росії. Врангель побоювався паніки, яка була при евакуації Новоросійська, а тому не повідомив завчасно про від'їзд. Останній спогад про перебування на Батьківщині – сльози бабусі одного з кадетів, яка розставалася з онуком, можливо, назавжди. Авторка пише, що в її особі плакала «Стара Русь» [17, с. 101].

Таким чином, у спогадах А. О. Ширинської, присвячених післяреволюційному періоду, Україна постає останнім клаптиком рідної землі (Батьківщина в широкому розумінні – це Росія), який поступово вислизає з-під ніг майбутніх емігрантів.

П. С. Уварова також зображує у своїх спогадах 1917-й р. у виключно темних тонах: «...горизонт все более темнел, а грозовые тучи все более и более надвигались на Россию...» [16, с. 195], причому вона вкрай негативну оцінку дає Тимчасовому Уряду, називаючи його діячів злочинцями [16, с. 197]. Від оціночних суджень по відношенню до більшовиків вона утримується. Для П. С. Уварової революція 1917 р. була вже другим переломним моментом у житті, перший був пов'язаний з реформами царя-визволителя Олександра II. Цікавою особливістю сприйняття подій 1917 р. графинею є те, що революційні події ніби виштовхнули її з виру життя, в той час як більшість жінок-емігранток, які залишили по собі спогади, були у цей вир втягнуті саме завдяки революції і змогли відчутти взаємопов'язаність власної долі та долі Росії. Більшовицький переворот примусив П. С. Уварову виїхати до Єсентуків, а згодом до Майкопа. Єдина її згадка про Україну пореволюційного періоду стосується роботи її дочки Катерини в Полтаві та Харкові за запрошенням генерала Денікіна по облаштуванню дитячих колоній [16, с. 205].

Найповніше образ Батьківщини революційної доби у спогадах сестер милосердя (Т. Варнек, З. Мокієвської-Зубок) розкривається через опис їх участі у подіях Громадянської війни. У спогадах жінок, що «понюхали пороху» в Громадянську війну, першочергова увага приділяється саме армійським будням. Це є особливістю жіночої мемуаристики, порівняно з чоловічими спогадами, оскільки, в умовах армії, жінки були меншою мірою втягнені у процес прийняття рішень, а отже, гірше знали об'єктивну фронтову обстановку, та й через особливості своєї освіти і світосприйняття гірше розумілися у військовій справі.

Т. Варнек брала участь в поході Другої Терської дивізії на Харків. Авторка велику увагу приділяє опису похідного шпиталю: поранених вивозили на двоколках, критих брезентом, але згодом його зняли, оскільки він демаскував просування військ. Під час зупинок шпиталь передислоковували до споруд, не призначених для утримування поранених: сільських хат, шкіл. Та наявність даху над головою була найкращим варіантом. Часто доводилося зупинятися в полі в умовах повної антисанітарії [3, с. 87]. Їжу здобували на місці. Основу раціону складали сирі яйця та курятина. Про пограбунки населення армією каже, як про явища буденне, не варте осуду. За спогадами Т. Варнек можна реконструювати ставлення населення до Добровольчої армії. Так, вона пише, що в передмісті Харкова їх зустрічали з квітами, а от в одному з сіл сказали про відступ червоних, хоча в селі вони залишалися, і загін добровольців потрапив до пастки. З огляду на ставлення загону до цивільних, така ситуація є закономірною. Мимохід згадується про те, що увійшовши до одного з сіл, білогвардійці повісили двох чоловіків, які прихильно ставилися до більшовицької влади, і побили вчительку з подібними настроями [3, с. 88–95]. Причому, цей випадок не викликає жодних оціночних суджень з боку авторки мемуарів. Тобто, таке явище траплялося доволі часто, та й не потребувало, з точки зору Т. Варнек, жодних виправдань.

У боях за Харківщину Т. Варнек отримала свою першу нагороду – медаль святого Георгія [3, с. 91]. Вона двічі згадувала про свої захоплення (перший раз їй у Велику війну потиснув руку імператор). Опис Харківського походу відзначається динамічністю (траплялося в шойно випраному одязі втікати від обстрілу, йти пішки багато кілометрів, виносити на руках солдат з поля бою), але Т. Варнек знаходила час для ведення щоденника. Тобто, бої в Україні виявилися надзвичайно важливою подією в житті сестри милосердя, адже потяг завести щоденник у людини виникає від прагнення занотувати щось важливе для себе та своїх нащадків, варте уваги та переоцінки в майбутньому. Харківський похід дав змогу Т. Варнек відчути себе борцем, учасником подій. І це було те відчуття, за яким виникла ностальгія в еміграції.

За динамічністю розповідь З. С. Мокієвської-Зубок поступається розповіді Т. Варнек. З. С. Мокієвська-Зубок нетривалий час працювала в Харкові в стоматологічному кабінеті, але її майбутній чоловік змушений був їхати на фронт, і вона послідувала його прикладу. Пара мала на меті дістатись Чернігова, де жили батьки доктора Л. Зубка, щоб отримати їх благословення та обвінчатися [11, с. 272–273].

Велику увагу З. С. Мокієвська-Зубок приділяє опису відносин у колективі перев'язочного загону. В основу її спогадів не було покладено щоденник (на відміну від спогадів Т. Варнек), тому точних дат подій визначити не можливо. Вірогідніше за все, авторка була погано знайома із загальною ситуацією на фронті, оскільки, судячи з її мемуарів, можна відтворити лише бойовий шлях її загону, а про те, чи відбувається загальний наступ чи відступ на фронті, можна судити лише з місця перебування самої авторки.

Найяскравішим образом Батьківщини у її спогадах виступає занепада садиба, яку покинули господарі, розграбована до дрібниць місцевим населенням та багаточисельними загонами різних «кольорів», що проходять повз неї. Але Україна все ж не асоціюється у неї з суцільним безладом. Авторка проводить певне порівняння між українськими і великоруськими землями, що є показовим – майбутні емігрантки на побутовому рівні відмічали певну окремішність українців. Добре характеризує бачення авторкою України виступає наступна цитата: «Перейдя с территории Украины в Курскую губернию, сразу увидели разницу. На Украине села чистые, с садами, в хатах просторно, уютно и чисто, через заборы выглядывают мальвы, кое-где и подсолнухи. В Курской губернии совсем другая картина. Избы бедные, маленькие... Воздух спертый... Мне отвели место в одной из таких изб, но спать было невозможно – беспокоили клопы и блохи...» [11, с. 279].

Таким чином, образ дореволюційної України постає у жіночих спогадах як милий край дитячих років, а для А. О. Ширинської, яка в дитячому віці емігрувала до Тунісу, з образом її рідного українського с. Рубіжного асоціювалася Батьківщина в широкому розумінні. Та авторки мемуарів, які з трепетом та любов'ю ставились до свого «милого краю», яким була для багатьох з них Україна, навіть не припускали думки про її відокремлення від Росії.

Україна в революційну добу постає у спогадах у двох іпостасях: як рідна домівка, здатна дати прихисток від небезпеки і як місце бойових дій за переконання, право на життя та самовираження. При описі евакуації емігрантки вводять ще один образ України: рідна земля, що буквально «вислизає з-під ніг».

Через образ України, з якою було тісно пов'язане життя авторок означених спогадів, можна реконструювати загальний образ Батьківщини, а нею для людей з імперською свідомістю, безперечно, була Росія в кордонах 1914 р.

Бібліографічні посилання

1. Алексеева Е. В. Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов, словенцев (по документам архива Югославии) / Е. В. Алексеева // Отечественные архивы. – 1995. – № 6. – С. 20–26.

2. Афанасьев А. Л. Полынь в чужих полях / А. Л. Афанасьев. – М., 1987.
3. Варнек Т. А. Воспоминания сестры милосердия (1912–1922) / Т. А. Варнек // Добровольцы (сборник воспоминаний). – М., 2001. – С. 7–170.
4. Вівчарик М. М. Україна від етносу до нації / М. М. Вівчарик. – К., 2004.
5. Гончаренко О. Г. Белоземляне между звездой и свастикой (судьбы белогвардейцев) / О. Г. Гончаренко. – М., 2005.
6. Замойски Я. Отношение «белой» русской эмиграции к украинским вопросам / Я. Замойски // Славяноведение. – 1993. – № 4. – С. 39–48.
7. Історія Української еміграції. – К., 1997.
8. Карпов Н. Д. Трагедия белого Юга / Н. Д. Карпов. – М., 2005.
9. Козлитин В. Д. Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919 – 1923 гг.) / В. Д. Козлитин // Славяноведение. – 1992. – № 4. – С. 7–20.
10. Косик В. И. Украинский вопрос и проблема «балканизации» России в среде русских эмигрантов в 1930-е гг. / В. И. Косик // Славяноведение. – 1999. – № 4. – С. 64–70.
11. Мокиевская-Зубок З. С. Гражданская война в России, эвакуация и «сидение» в Галлиполи глазами сестры милосердия военного времени (1917–1923) / З. С. Мокиевская-Зубок // Добровольцы (сборник воспоминаний). – М., 2001. – С. 241–329.
12. Політична історія України у ХХ столітті : у 6 т. – Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2003.
13. Российская эмиграция в Турции, Юго-Восточной и Центральной Европе. – М., 1994.
14. Россия в изгнании: судьбы российских эмигрантов за рубежом. – М., 1999.
15. Русские без отечества (очерки антибольшевистской эмиграции 20-х – 40-х гг.). – М., 2000.
16. Уварова П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова. – М., 2005.
17. Ширинская А. А. Бизерта. Последняя стоянка / А. А. Ширинская. – М., 1999.

Надійшла до редколегії 08.10.2009.

УДК 351.862.22.007 «1925/1941»

О. М. Бут

Донецький національний університет

**СЕРІЯ КНИГ «РЕАБІЛІТОВАНИ ІСТОРІЄЮ»
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ДІЯЧІВ НАУКИ І КУЛЬТУРИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ МІЖВОЄННОЇ
ДОБИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ**

Проаналізовано матеріали науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» як достеменне і авторитетне джерело визнання в межах соціокультурного європейського простору ролі і місця інтелектуального потенціалу творчої інтелігенції і науковців УРСР.

Ключові слова: міжвоєнна доба, культура, наука, інтелігенція, реабілітація, європейський простір.

Проанализированы материалы научно-документальной серии книг «Реабилитированные историей» как достоверный и авторитетный источник признания в рамках социокультурного европейского пространства роли и места интеллектуального потенциала творческой интеллигенции и научных работников УССР.

Ключевые слова: межвоенный период, культура, наука, интеллигенция, реабилитация, европейское пространство.

The paper contains the analysis of sources published in the research and documentary series «Rehabilitated by history», which is a reliable and trustworthy compilation in terms